

ANTICKÁ KNIHOVNA

SVAZEK 7

PUBLIUS
VERGILIUS
MARO
AENEIS

SVOBODA 1970

POSLÁNÍ AENEIDY

Česká *Aeneis** se vždy objevovala v sledu za českým Homérem. Její první překladatelé Ján Hollý a Karel Alois Vinařický se pokoušeli překládat nejprve Homéra a také Otmar Vaňorný ji veřejnosti předložil až po vydání obou eposů, *Íliady* a *Odysseje*, kolujících pod jménem řeckého velikána, o jehož osobě nevíme nic. I dnes vychází *Aeneis* v překladu Otmara Vaňorného, ale značně přepracovaná Rudolfem Mertlíkem, až po vydání překladů *Odysseje*, jejichž základem bylo rovněž překladatelské umění Vaňorného, zdokonalené nejdříve tvůrčí rukou Ferdinanda Stiebitze, potom citlivým perem Rudolfa Mertlíka. První tři překladatelé — Hollý, Vinařický, Vaňorný — byli v zajetí názoru, že lidový epos, tj. homérský, stojí umělecky výš než umělý, a to ne snad pro své vyjadřování nebo pro svou stavbu, nýbrž prostě proto, že je v podstatě anonymním dílem lidu, jenž je mu tvůrcem nejčistších hodnot.

Snad právě proto, že má svého autora, jímž není nikdo jiný než tvůrce slavných *Bukolik* a *Georgik* Publius Vergilius Maro, mohla *Aeneis* vyjádřit myšlenky větší a závažnější. Přesto že nemá ani tolik mužné statečnosti, kolik jí skrývá *Ílias*, ani tolik pohádkového půvabu a napětí, kolik se ho tají v *Odysseji*, přináší mnohem víc: uvědomělý smysl pro povinnost, láskyplný vztah k obecnému a schopnost oprostít se od osobního při plném uvědomování si toho, že člověk je součástí kosmu, světa a společnosti. Ne náhodou vzniká překlad *Eneidy* Jána Hollého ve dvacátých letech

minulého století — vychází roku 1828 —, tedy v době, kdy se v Evropě rodí vůdcové mladých národů do nového světa, a ne náhodou jej připravuje i Karel Alois Vinařický v letech nejvyššího vypětí sil celého devatenáctého století, aby ji roku 1851 vydal. Také Otmar Vaňorný připravil svůj překlad pro rok 1933 a jeho druhé vydání pro rok 1941, tedy zase pro dobu, kdy vztah občana ke státu a povinnosti jedince vůči celku vstupovaly v čelo morálních problémů. Stejná, neméně stejná aktuálnost provází tento překlad i dnes.

Tradice herderovských názorů na vysokou hodnotu plodů lidové kultury a romantický obdiv pro všechno řecké vedl k mechanickému srovnávání kultury obou antických národů. Tento přístup vyvolal nesmírné nadšení pro řeckou tvorbu, ale pro římskou přinesl znevážení a degradaci. Jako by opět ožilo antické hodnocení římské literatury jako svébytného výhonku literatury řecké: v Senekových tragédiích se odráželi mistři antického dramatu, podání v divokých odstínech rétoriky, v Ovidiových básních měly vystupovat napodobeniny alexandrijské poezie libující si v drobném eposu anebo ve vyhledávání kuriózních a učených námětů, ba dokonce i tvorba velkého Tacita neměla být bez svých řeckých předchůdců. Nejhůře byl na tom ovšem Vergilius, jehož Bukolské písně a Rolnické básně byly v tomto pojetí nápodobou hellénismu, kdežto Aeneis zase pouhým odvarem Homéra s helénistickými prvky. V tomto světle se ovšem jevílo spíše jako nechtěné kouzlo prostoty oslovení, jímž vyjádřil svůj vztah ke svému Vergiliovu tvůrci díla neméně jedinečného, Dante: Tu Duca, tu Signore e tu Maestro (*Inferno* II 140).

Ještě za Vergiliova života začali filologové pitvat básníkovo dílo a výsledky jejich činnosti ukázaly, že Vergilius tvořil svůj epos nejen lopotně a podle předem připravené prozaické osnovy, jak o tom hovoří už antická tradice, ale také na zákla-

dě obsáhlého studia a podle svých předchůdců. Za mnohé vděčí básník předcházející generaci, lyrikovi Gaju Valeriu Catullovi a básníku-filosofovi Titu Lucretiu Carovi, starším generacím alexandrijských poetů a konečně, ale i nejvíce Homérovi. Jen námátkou lze uvést, že Aeneův štít z osmého zpěvu má svůj nesporný vzor v Achilleově štítu ze šestnáctého zpěvu *Íliady*, že celý čtvrtý zpěv o nešťastné královně Didóně je podán v duchu alexandrijské moderny, že ve svých výrazech Vergilius prozrazuje vliv Lucretiův v každém dvanáctém, ne-li už v každém sedmém verši, že Catullovi vděčí za usnadnění cesty od tvůrců archaického římského eposu Naevia a Ennia k vlastnímu pojetí tohoto básnického druhu. A je řada dalších, kteří na Vergilia nepochybně zapůsobili a nějak se v jeho tvorbě odrazili, jako například tvůrcové attického dramatu Sofoklés a Euripidés.

Na přejímání cizích výtvarných děl měla antika ovšem zcela jiný názor než dnešek, který hledá novost námětu i zpracování — mnohdy za značnou cenu. Ale přebíral-li a přetvořoval-li Vergilius cizí tvorbu, co je v něm vlastně obecně římského a co vlastního, vergiliovského? Podobná otázka byla filology položena už také Plautovi, a ten přes všechnu závislost na řecké komédii vyšel vítězně ze zdánlivě nesnáze. A Vergilius? Jak ten, nežádka za pomoci cizích motivů, tvořil jako Říman a jako římský básník?

Publius Vergilius Maro se v Římě nenarodil. Jeho rodištěm se v roce sedmdesátém př. n. l. staly severoitalské Andy u Mantuy, kde v rodině venkovského hrnčíře přišel na svět pozdější básník. Ten rok byl po římském způsobu datován jmény dvou nejvyšších úřadujících magistrátů, konzulů Pompeja a Crassa. Začínaly zlé doby. Jména, která se tehdy poprvé objevila společně, vytvořila o deset let později spolu s Caesarovým jménem první triumvirát, zvláštní formu dočasné republikánské vlády držené třemi silnými jedinci. Běh událostí vedoucích k zániku republiky se neuvěřitelně

zrychlil a nezadržitelně řítit: triumvirové dosahují vojenských úspěchů, ale i neúspěchů, Crassus padne v boji proti Parthům, kteří pak ohrožují římské impérium ještě několik století, Caesar získává Gallie, Pompeius se sráží s Caesarem a po prohrané bitvě u Farsalu nachází v Egyptě svou smrt. Caesar v Egyptě, Caesar a Kleopatra, smrt Caesarova. A znovu: triumvirát, tentokrát Antonia, Octaviana a Lepida, Antonius v Egyptě, Antonius a Kleopatra, porážka egyptskořímského loďstva Antonia a Kleopatry 2. září r. 31 př. n. l. u Aktia, smrt Antonia i Kleopatry, odstavení Lepidovo. Na území, k němuž přidal Gallie Caesar, Přední Asii Pompeius a Egypt Antonius, stojí jako jediný přeživší velitel občanských válek Gaius Octavianus, doprovázený mocnými legiemi, jež jsou ověnčeny válečnou slávou.

Doba prvního století před naším letopočtem byla dobou vojensky a politicky napjatou. Vítězství byla vydobyla potoky krve poražených i vítězů a v nastalé politické a sociální nejistotě se dostaly do pohybu hodnoty zvikláváné již přes sto padesát let filosofickými názory Řecka a helénizovaného Orientu. Římská obec vystupující až dosud jednotně se začala drobit a rozpadávat na jedince sice myšlenkově a kulturně vyspělé, avšak ve srovnání s dřívějším tito její členové žili individuálně a mysleli individualisticky.

Vědomé vstřebávání řecké kultury začalo v Římě už v letech druhé punské války, zesílilo v polovině druhého století po dobytí Řecka a zmohutnělo ve století prvním. Byly-li počáteční kontakty s Řeckem vedeny spíše snahou o dosažení vyšší kultury v oblasti umělecké, pak ve století prvním se absorpce řecké kultury stala pro Řím nezbytnou a nutnou ve všech oblastech. Na otázky vyvolávané každodenními nejistotami nedovedly už odpovídat ani víra ve stará božstva, ani naděje v osud předpovídaný v rozmělněném podání všelijakých potulných věstců a hvězdopравců. Odpověď na ně znala však filosofie, která přitom dávala každému člověku

ještě možnost, aby si sám zvolil takový její směr, jaký odpovídal jeho osobnímu zaměření: stoikové vědecky zdůvodňovali víru v osud předurčený každému hodinou jeho narození, a tím začleněný do pohybu vesmíru, jenž je určen k tomu, aby v opakujících se intervalech zanikal a znovu se obrozoval, akademikové omezovali možnosti našeho poznání skepti, epikúrovci toužili po osobním štěstí, které měla dát každému společnost stejně smýšlejících přátel, avšak v ústraní od veřejného života. A protože ty doby přinášely každou chvíli zvrat, docházelo ke zvrátům i v osobním přesvědčení a k přebírání výkladů z různých směrů, tj. k názorovému eklekticismu. Osobní procítění každého okamžiku se uplatňovalo také v soudobé poezii, která zaznamenávala prožitky okamžiků nebo námětů a tak docházela k podobnému subjektivnímu přístupu k látce, jaký byl vypěstován řeckými básníky v egyptské Alexandrii.

Tímto myšlenkovým kvasem procházel také Vergilius, nejdříve ve školách v Cremoně a v Miláně a posléze v Neapoli v kroužku epikúrovců, odkud si nepochybně odnesl svou přízeň k Lucretiovi. Antická tradice znala tento vztah, a proto ne náhodou spojila oba básníky tím, že na 15. říjen r. 55 př. n. l., který byl úmrtím dnem Lucretiovým, přenesla také den dosažení zralosti Vergiliem. Avšak u epikúreismu Vergilius nezůstal, protože ten svou zásadou „Prožij život v ústraní“ ztratil po Octavianově vítězství aktuálnost, a to alespoň pro ty, kdo se chtěli účastnit vytváření nového státu.

Octavianus převzal zemi rozháranou hospodářským, politickým a správním rozkladem, kde ani jedinec, ani společnost nemohli najít trvalé mravní hodnoty. Nový správce státu hledal z této situace východisko tak, že navazoval na republikánskou tradici. Staré úřady nepřestávaly existovat, avšak zastávali je zcela noví lidé z řad Octavianových stoupců a Octavianus jako první z nich obsazoval jménem svého principátu všechny hlavní funkce sám a v rozpo-

ru s republikánskou tradicí je držel po řadu funkčních období za sebou: jako mnohaletý tribun lidu požíval právní nedotknutelnosti a práva vetovat jakékoli rozhodnutí senátu, které by podle jeho zdání odporovalo zájmům římského lidu. Princeps říše vnutil všem provinciím pevnou administrativu zabezpečenou vojenskými jednotkami a svým osvědčeným stoupcům rozdával úřady a půdu stejně, jako to dělal už po porážce posledních římských republikánů v roce 42 př. n. l. v bitvě u Filipp. V tom roce dostávali zasloužilí vojáci masově zabavovanou půdu a jen postupný zákrok tehdejších magistrátů — byli to vesměs literárně činní Asinius Pollio, Alfenus Varus a Cornelius Gallus — uchránil pro Vergilia jeho rodný majetek, podlehnuvši již konfiskaci. Snad tento životní zážitek dovoluje věřit jiné zprávě pozdějšího Vergiliova životopisu, v níž básník našel sílu odmítnout majetek zabavený jakémusi vyhnanci, třebaš mu jej nabízel sám Octavianus.

Augustovy reformy i jeho proměna cihlového Říma v kamenný nepochybně zapůsobily na Vergilia. Daleko více ho však ovlivnily reformy v oblasti myšlenek a názorů, kterými Octavianus hledal východisko ze společenského a mravního rozkladu. Možnost pro ně spatřoval Octavianus v tom, že společnost jako celek nalezne svůj životní smysl a že každý její člen bude mít pro každou závažnou životní chvíli svůj vzor.

Jako stoik vycházel princeps z víry ve vývoj celého vesmíru, v němž celá společnost dostávala svůj smysl jako jeho součást. Na vývoj vesmíru ukazuje pohyb hvězd, který zároveň dokazuje nezvratnost pohybu a tedy i osudu. Stoická kosmogonie věřila i v to, že se s návratem souhvězdí na výchozí místo po obejití zvěrokruhu oblohou navrátí i společenská situace, jež tu kdysi byla, a že se tedy znovu začne pohyb celého nového světa a vývoj nové společnosti, protože předchozí společnost zahyne světovou katastrofou, požárem nebo

potopou. Je-li běh světa takto předurčen, znamená to, že osud nelze změnit a že záleží na nás, jak se zúčastníme svého vlastního života, protože projevy osudu vedou toho, kdo se aktivně podílí na životě, kdo chce, avšak táhnou a vlekou toho, kdo nechce a vzpírá se.

Představu osudem vedeného a vlečeného člověka měl Vergilius před očima poprvé tehdy, když se zamýšlel nad osnovou své básně, která měla oslavit osudové, tj. dějinné poslání národa římského. Pro svůj účel si zvolil zobrazit osudy toho, kdo byl spojen s nejstaršími osudy Římanů a také se starobylým rodem Juliů, do něhož byl Octavianus adoptován Gaiem Juliem Caesarem. Svého hrdinu našel básník v Aeneovi, který po pádu Tróje dostává osudové poslání dojit do Itálie a stát se tam praotcem římského národa. Aeneas si je vědom významu této povinnosti, a proto jde vědomě za svým cílem. Jen jednou ztrácí smysl pro povinnost, když zamilován v královnu Dídónu prodlévá v Karthágu, odkud nakonec odchází, odváděn za svou povinností božským napomenutím. Stoickou představu o osudu vidíme zcela zřejmě po rozhalení jeho mytologického roucha: Aeneas dostává božské napomenutí od Mercuria, kterého za ním seslal Juppiter s tím, aby odešel od Dídóny a nebránil probíhat osudu tak, jak byl již dříve určen v rozmluvě Jova s Venuší, chránící Trójany před Junoniným hněvem. Básníkův postup usnadňovalo to, že stoikové nazývali jménem nejvyššího boha — Juppiter — božskou, v jejich představách neosobní sílu, která prostupuje celým vesmírem. Vergilius byl první římský stoik opěvující historický děj. Nedovedl se ještě oprostít od božského aparátu, který má hlavní podíl na tom, že se u Homéra děj rozvíjí, avšak proměnil jej v pouhý rámec, který děj ohraničuje. Proto Vergiliova božstva nejsou tak bezprostřední jako bohové v Íliadě, kde vystupují jako skuteční bojovníci; v Aeneidě se mění v pouhou perzoniřkaci mocných sil, které pozdější básníci —

rovněž stoicismem ovlivnění — mohli už ze svých básní zcela vyloučit, jak vidíme u Lucana a Statia.

V kombinaci stoických představ s orficko-platónskými leží též východisko pro obraz podsvětí šestého zpěvu Aeneidy. Samotný sestup do podsvětí, jak jej také podnikne Aeneas, nebyl v antické tradici ničím neobvyklým. Setkáváme se s ním v Odysseji a několikrát u básníků staré attické komedie, zejména u Aristofana v Žábách. Na rozdíl od všech starších podání, v nichž vystupují osoby již kdysi živé, jež se v některých případech mohly vrátit opět na svět a přivodit tak návrat své doby, u Vergilia se v jeho podsvětí setkáváme s postavami, které se mají teprve narodit: Romulus s dvojchochem na přílbě, Torquatus se sekerou, Camillus s praporci, ba i Caesar, Augustus a Marcellus. Nic není básníkovi divného na tom, že se ty postavy nerodí a že stojí připraveny vykročit na svět v pravou chvíli, protože pro stoika jsou už předurčeny, jednou už tu byly a zase budou.

Budoucí římský národ má své hrdiny připraveny v podsvětí. Pro jedince Vergiliový doby jsou však už jen vzorem, jehož následováním napomůže k mravnímu ozdravení současného společenského života. Ten cíl Octavianus sledoval velmi zaujatě, a proto hlásal návrat ke starým zlatým časům římského dávnověku. Cílevědomým obnovením starých osobních kvalit měla jim být také navrácena dávno potlačená společenská platnost. A tak virtus, první vlastnost muže — latinsky vir —, měla být opět pravou mužností a ne tou ctností, v jakou se změnila ve stoické terminologii, do života se měly navrátit pietas, vztah dodržovaný oběma partnery v nejrůznějších oblastech, avšak nejčastěji jako zbožnost v oblasti sakrální, fides, vzájemná důvěra dvou, v sakrální oblasti chápaná jako víra, a řada dalších. Aeneovou trvalou vlastností je být pius; ale ten výraz překládaný jako zbožný musíme v Aeneidě chápat v daleko širším významu jako vědomý si svého závazku nebo dbalý svých povinností.

Člověk je pius nejen ve vztahu k bohům, nýbrž i vůči společnosti: vůči rodičům, vůči klientům, vůči přátelům atp. Proto tato hlavní Aeneova vlastnost mizí, jakmile její nositel přestává v Karthágu plnit své poslání.

Pro mravní ozdravení společnosti mělo nedozírný význam Octavianovo úsilí o obnovení nábožnosti, kterou narušilo zejména to, že se stará božstva změnila ve výkladech filosofů v alegorie přírodních sil, v různé projevy jediného a vždy téhož božstva apod. Restaurace dávných božstev byla v Římě provedena tak, že starým římským bohům byly oficiálně přiřčeny mimořádné zásluhy o Octavianu: Apollo je prý vlastním strůjcem aktijského vítězství, Mars mstitelem smrti Octavianova nevlastního otce Caesara, Venuše pramáti julského rodu. Sám Octavianus přijal už v roce 27. př. n. l. titul Augustus, tj. Požehnaný, jenž byl až dosud vyhrazen sféře sakrální. V témže roce se ve východních římských provinciích poprvé objevil chrám nového božského páru, boha Augusta a bohyně Říma, jímž se oficiálně smazával rozdíl mezi bohem a římským císařem. Pouto mezi vladařem a bohem povyšovalo od nepaměti všechny orientální vlády nad pouhé smrtelníky, avšak až Augustovou zásluhou se stalo trvalou součástí evropského nazírání na vládu.

Kulturní převaha helénizovaných orientálních představ se za Augusta omezovala jen na pronikání řecké kultury do Říma, protože viditelná orientalizace byla prozatím znemožněna skutečností, že jejími nositeli byli oba úhlavní Octavianovi nepřátelé, Antonius a Kleopatra. Proto je i v Aeneidě aktijská bitva představena jako vítězství římských bohů Neptuna, Venuše a Minervy pod vedením Apollona nad Ísidinou kněžkou Kleopatrou, které spěchají na pomoc příšerná božstva Orientu (kn. 8,696 n.). Ale netrvalo dlouho a už na počátku Caligulovy vlády se egyptská božstva, zejména Ísis a Anúbis se šakalí hlavou, stala rovnoprávnými božstvy římského státního kultu, do něhož vnesla nový prvek,

připravující cestu pro křesťanství: věřící přihlíželi bohoslužebným úkonům, které vykonával kněz, v posvátném mlčení a v rozjímání.

Augustovým přáním bylo spojit v obecném povědomí osud Říma s osudem julského rodu. Do tohoto záměru zapadal dobře Aeneas, jehož matkou je bohyně Venuše, jež už u Homéra stojí jako Afrodíté v čele těch bohů, kteří straní Trójánům. Při troskovitém dochování římské literatury republikánského údobí nemůžeme dnes ani dost dobře rozeznat, co Vergilius převzal ze starší tradice, např. od Naevia, který už na konci třetího století zná postavu Dídóny, co poznal z Varonových Starožitností božského a pozemského světa (1. stol.) a co znal z obecného povědomí o nejstarší Itálii. Jedno je však jisté: Vergilius umělecky ztvárnil současnou myšlenkovou tendenci té části římské společnosti, která se ukázala být trvalou držitelkou vítězství u Filipp, jež odstranilo skalní republikány, a vítězství u Aktia, jež zlomilo moc Orientu. Republikánské dědictví Vergilius přenesl do nové epochy, vtěsnil je do nových forem a svou Aeneidou vytvořil dílo, jež se stalo nesmrtelné mravně odpovědným přístupem Občana k jeho vyšším povinnostem. Tak ho také viděla pozdější staletí. Křesťanství přijalo Vergilia za svého, protože ve čtvrté ekloze Bukolik nacházelo předzvěst své věrouky, jejíž názory se namnoze shodovaly s tím, co zachovával Aeneas; jeho pietas se zcela změnila ve zbožnost. Tertullianovi se Vergilius jevil jako duše, která je svou přirozenou podstatou křesťanská (anima naturaliter christiana), pro Augustina byl velikým, ze všech nejslavnějším a nejlepším básníkem (poeta magnus omniumque praeclarissimus atque optimus), Dante si ho zvolil za svého průvodce na pouť vesmírem. Ale jevil se tak Vergilius také svým současníkům?

Jeho doba se právem nazývá zlatým věkem římské literatury, protože vedle Vergilia byli literárně činní básníci

Ovidius, Horatius, Propertius, Tibullus a mnozí další, historik Livius, teoretik architektury Vitruvius atd. Všichni umělci se dostali svými díly nad tvorbu předchozích generací, protože dovedli využít myšlenkové volnosti v rámci loajality vůči Augustovi a čerpali z uvolněných tvůrčích i obecně lidských nálad, jež se objevily po desetiletích válečných chmur. Zvláště příznivou okolností bylo to, že jak sám princeps, tak i jeho přátelé, zvláště Maecenas, podporovali umění v jeho nejširším pojetí. Za zlatem doby stály i stíny: stoupci republikánských tradic končili ve vyhnanství a jejich knihy byly veřejně spáleny. Poprvé se tak zlato rozzářilo plameny, v nichž v zájmu jedince vydávajícího se za představitele obecných zájmů mizela díla krásné literatury.

V tomto souběhu velikých tvůrčích géníů se Vergilius stal předmětem kritiky i obdivu. Kritikové zaútočili především na Aeneidu, nikoli snad pro její myšlenky, nýbrž pro to, že vykazuje na Homérovi více závislosti, než kolik by se slušelo. Po Římě se začalo mluvit o bezostyšné literární krádeži a mezi římskými vzdělanci koloval v próze sepsaný pamflet „Vergiliův pravý profil“. Literární kritika narazila však mezi básníky na odpůrce. Propertius, Ovidius a Horatius se ve svých verších zmiňují s pochvalou právě o Aeneidě. Není divu. Byli to velcí básníci, a proto sami dovedli rozpoznat velikost jiného. Nadto stáli všichni blízko Augustovu sídlu na Palatinu a Maecenatovu auditoriu na Esquilinu a všichni zastávali v římské literatuře nově vzniklý klasicizující směr, kterým se na rozdíl od tendencí předchozí římské básnické generace obraceli k nejstarším řeckým epickým a lyrickým básníkům a své vzory viděli v Homérovi, Hésiodovi, Archilochovi, Mimnermovi, Alkaiovi ap. Už to, že se kolem Vergiliovu tvorby rozpoutal tak veliký zápas, svědčí jak o básnickové velikosti, novosti a podnětnosti, tak také i o dobové aktuálnosti jeho tvorby, která se od staršího subjektivizujícího pojetí přiklonila k zdánlivě objektivnímu zachycení současných

společenských a myšlenkových proudů. Severoital Vergilius — po matce snad i Kelt — se stal opravdovým Římanem.

V názorové oblasti se Vergilius sice vžil do současného tlaku svého myšlenkového okolí, avšak v koncepci a ve zpracování svého eposu se projevil jako originální a tvůrčí básník, kterého mohlo v jeho významu snížit jenom umělé hledání vnějších příbuzností se starší poezií. Básník neoslavil Octaviana ani jako vítěze na bojišti, ani jako tvůrce impéria podobným eposem, jaký složili o Caesarovi Furius Bibaculus nebo Marcus Terentius Varro nebo o vlastním konzulátě Marcus Tullius Cicero, nýbrž vyšel z Homéra tak, aby jeho jediný epos nahradil Římu oba homérské eposy, *Iliadu* a *Odysseu*.

Již prvním veršem vytkl Vergilius svůj záměr velmi rafinovaně tak, že napohled velmi prostý verš *Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris* (*O zbroji, o reku zpívám, jenž první od břehů Tróje*) ve skutečnosti v sobě aktualizuje neobyčejně mnoho postulátů. První verš svým obsahem naznačuje průběh budoucího děje a reminiscenci homérské poezie vyvolává slovem „zbroj“, které upomíná *Iliadu*, a slovem „rek“, v jehož rozvinutém přívlastku „jenž první...“ se vybavuje vzpomínka na úvodní verše *Odysseje*. Zvukomalba vyvolaná opakováním hlásky, zde *r*, byla charakteristická pro vlastního tvůrce římského eposu Ennia a její funkčnost spočívá zde v tom, že má v čtenáři — starověk čel nahlas — vzbudit dojem starobylosti a návaznosti na tradici, která v římském myšlení měla významnou úlohu. Rytmicky rychlou první polovinou verše je zdůrazněn válečný pohyb, kdežto druhá pomalejší polovina dává pocitovat délku plavby a prožitých osudů. Tyto funkční prostředky vnesl básník do verše úmyslně v rámci tendence své doby a nejsou to tedy náhodné výsledky filologických spekulací nad Vergiliovým dílem.

Představíme-li si pracnost takového básnického postupu,

pochopíme, že při rozsahu eposu čítajícího 9896 veršů, musil tvůrčí proces zabrat delší dobu. Ale i tak není doba asi deseti let — od r. 29. do r. 19. př. n. l. —, kdy epos vznikal, nijak dlouhá. Staré zprávy i moderní rozborů se shodují v tom, že Vergilius nepracoval systematicky a že mnohý, v pořadí pozdější zpěv zpracovával dříve než předcházející. Některé části básník znovu přepracovával anebo aspoň určil k přepracování a k dalšímu zamýšlení se nad nimi, jak na to ukazuje řada porůznu nedokončených veršů. Prozaický pracovní náčrt celého eposu sloužil nejen k rozvržení celé látky, ale i pro to, aby si básník mohl uvědomit ty problémy historické a z oblasti reálií, které musil nastudovat u svých předchůdců a v naučné literatuře. Ostatně osudová plavba do Řecka, odkud se vrátil na smrt nemocen, byla určena ke studiu dalších podrobností týkajících se *Aeneidy*.

Stavba eposu je velmi dovedná. Rozpadá se na dvě hlavní poloviny: prvních šest zpěvů pojednává o osudech Trójanů před příchodem do Itálie, v ostatních zpěvech básník líčí první události po přistání v Latii nedaleko ústí Tiberu. Události trójské jsou umělecky vkloubeny do Aeneova vyprávění uskutečněného hned po příchodu trójského vůdce ke královně Dídóně, takže se s nimi čtenář seznamuje sice na počátku eposu, ale přitom už uprostřed Aeneovy pouti. Aeneovo vyprávění uměle zpomaluje děj a vyvolává u čtenáře napětí, které dosahuje svého vrcholu ve čtvrtém zpěvu, kde se naopak děj neobyčejně zrychluje, aby byl náhle přerván. Roztržení milostného pouta, jež oba hrdiny spojovalo, způsobí, že se jejich osud naplňuje odlišně: Aeneas pokračuje v další plavbě, Dídónin osud končí v sebevraždě. Osud obou milenců byl znám už předvergiliovské literatuře, avšak slavným se stal až ve Vergiliově zpracování, které vyvolávalo slzy u mladého Augustina a které dodnes zůstává působivým a inspirujícím námětem. H. Berlioz vyšel z něho ve své opeře *Trójané*, moderní česká hudba přinesla úchvat-

nou kantátu Jana Nováka na latinský text, jehož základem je Vergiliovo zpracování.

Že funkce Aeneova vyprávění není náhodná, vidíme z toho, že básník použil obdobného způsobu na jiném místě. V jedenáctém zpěvu zpomaluje děj rozsáhlá epizoda o vůdkyni latinských amazonek Camille a napíná tak čtenářovu mysl ve chvíli, kdy už má dojít ke konečnému souboji obou reků, Aenea a Turna.

Struktura jednotlivých zpěvů je rovněž velmi náročná a svědčí o básnickově mistrovské dovednosti. Každý zpěv se člení ve tři podstatné části, které však nejsou nijak výrazné a násilné. V některých zpěvech vystupují však zcela zřetelně, jako ve druhém, kde první část líčí události kolem přivedení dřevěného koně do města (v. 1—249), druhá pád Tróje (v. 250—663), třetí přípravy na útěk z města (v. 634 až 804). Z takových útvarů se pak skládá celý epos, v němž ovšem existují i některé dílčí struktury kratších veršů, které mají uváděcí nebo převodovou funkci.

Obsah jednotlivých zpěvů pozná každý čtenář nejlépe sám. Jen pro orientaci naznačíme nejdůležitější události:

Zpěv první: Po předzpěvu se dovídáme o bouři, která přinese Aeneu do Afriky. Juppiter slibuje Venuši slavnou budoucnost pro Řím. Venuše se setkává s Aeneou a dává mu zprávy o Karthágu, do něhož Aeneas vchází. Při hostině na královském dvoře našeptá búžek lásky, proměněný na Venušinu žádost v Aeneova syna, královně Dídóně lásku k trojskému uprchlíkovi.

Zpěv druhý: Aeneovo vyprávění o pádu Tróje. Aeneas začíná vtažením dřevěného koně do města (úloha Řeka Sióna a Trójana Láokoonta), pokračuje výkladem o nočním zjevení Hektorově, o pádu města a osudech Priama a Heleny, o svém odchodu a ztrátě manželky Kreúsy, která mu ve zjevení připomíná, že osud jí určil z Tróje neodejít, kdežto Aeneovi ano. Současně mu věští budoucí osud.

Zpěv třetí: Trójské loďstvo připlouvá na západní břeh Sicílie. Ve významné střední části (v. 294—505) Aeneas vypravuje o svém ročním pobytě v Búthrótu v Épeiru, kde se setkává s Hektorovou manželkou Andromachou. Tu si podle kořistného práva odvedl Achilleův syn, avšak postoupil ji později svému sluhovi Helenovi, od něhož se Aeneas dovídá další věštbu o cestě. V Drepanu umírá Aeneův otec Anchísés.

Zpěv čtvrtý: Dídó si je vědoma neuskutečnitelnosti svého sňatku s Aeneou a snaží se, aby alespoň udržela hosta u sebe co nejdéle. Na lovu se během bouře oba milenci ukryjí v jeskyni a spojí se ve své lásce (v. 129—172). Ani to však Aeneu nezadrží a při jeho odjezdu Dídó volí předem připravenou smrt.

Zpěv pátý: Opětný příjezd do Drepana znamená pro Aeneu zapomenutí afrického dobrodružství a navázání na původní plavbu. Proto hry, které vyhlašuje na památku otce Anchísa, symbolizují jeho návrat ke staré povinnosti. Trójané mezi sebou soutěží v různých disciplínách, avšak jejich závody jsou přerušeny zprávou, že hoří loď. Požár lodí vznítily trójské ženy pomatené z Junonina návodu bohyně Íridou. Aeneovi se zjeví Anchísés a nabádá ho k sestupu do podsvětí. Odplutí loďstva, smrt kormidelníka Palinúra.

Zpěv šestý: Po příchodu do Kum, kde je věštitrna Sibylly, nalezne Aeneas kouzelnou zlatou větévku a v doprovodu vědmy sestupuje do podsvětí. Setkává se opět s Palinúrem, s Dídónou a s druhým trójským manželem Heleniným Déifobem, kterého Helena zradila a vydala Řekům. Po příchodu do sídla blažených poučuje Anchísés svého syna o osudech duše a poté mu ukazuje slavnou budoucnost Říma. S tímto obrazem v mysli se Aeneas vrací na svět.

Zpěv sedmý: Za úsvitu připlouvá trójské loďstvo do ústí Tiberu, vynikajícího příjemným okolím proti dosavadním zlým zkušenostem. Při setkání se Saturnovým potomkem

králem Latinem naplňuje se stará věštba (srov. 3, 255). To vede Latina k tomu, že Aeneovi dává za ženu svou dceru Lavinii, která už byla zaslíbena králi Rutulů Turnovi. Proti tomu zasáhne Juno a s pomocí Furie Alléky vyvolá válečný rozbroj. Latinus se zdráhá vejít do války s příchozími, a tu Juno sama otvírá bránu války. Představuje se nám třináct hlavních místních bojovníků, mezi nimi král Alby Aventinus, jeden z etruských králů Mezentius, dcera krále Volsků Camilla a sám Turnus.

Zpěv osmý: Turnus hledá nové spojence mezi místními Řeky, kdežto Aeneas se obrací na pokyn boha Tiberina k arkadskému králi Euandrovi. Ten ho seznamuje s osudy Herkulovými v Itálii a doporučuje mu za spojence Turnova soka, etruského krále Tarchona. Aeneas poslechne této rady a v doprovodu Euandrova syna Pallanta odchází k Tarchonovi. Mezitím si Venuše vyžádala na svém manželi bohokováři Vulkánovi pro Aeneu novou zbroj, kterou mu odevzdává ve chvíli odpočinku. Na štítě jsou zachyceny příští osudy národa římského až po bitvu u Aktia.

Zpěv devátý: Za Aeneovy nepřítomnosti zaútočí Turnus na trójský tábor. Podpálené lodi zachrání bohyně Kybelé tak, že je proměňuje v nymfy. Nisos a Euryalos, dva věrní přátelé, chtějí proniknout nepřátelským obležením a podat o tom zprávu Aeneovi. Při svém odvážném činu statečně zahynou. V nastalé bitvě zasáhne Aeneův syn Julius (Askanius), avšak po prvním úspěchu se na Apollónův pokyn zdržuje dalšího boje. Trójští sourozenci Pandaros a Bitiás otvírají táborovou bránu a vyzývají nepřítel k boji. Rozlícený Turnus vpadne do tábora a zabije oba bratry. Pro další boje mu však Juno na Jovův pokyn už nedá sílu a tak je Turnus přinucen opustit tábor.

Zpěv desátý: V poradě bohů Juppiter zakazuje oběma sokyním, Junoně a Venuši, zasahovat do dalšího boje. Aeneas se vrací s etruskými lodmi. V boji zabije Turnus

Pallanta, kdežto Aeneas usmrtí Lausa a jeho otce, krále Mezentia.

Zpěv jedenáctý: Během dvanáctidenního příměří jsou pohřbeni padlí, především Pallás. Ve válečné radě Latinů se projeví nejednotnost názorů na další průběh války. Po příchodu Aenea s posilami se obnoví bitva, v níž padne Camilla. Turnus vyráží proti Aeneovi, avšak nastalá noc zabrání dalšímu boji.

Zpěv dvanáctý: Turnus vyzve Aeneu na souboj, od něhož ho chtějí zdržet Latinus, Latinova choť, královna Amata, která přeje Turnovi, i jeho sestra, nymfa Juturna. Po několika srážkách je Aeneas zraněn, avšak je znovu uzdraven Venuší. Juno se podrobí Jovovu rozhodnutí, že Turnus podlehne, avšak za to si vyprosí, aby se i nadále udrželo jméno Latinů a současně aby navždy zaniklo jméno Trójanů. V souboji Aenea s Turnem se vítězství přiklonilo k Aeneovi. Ten chce Turna nejprve ušetřit, avšak zpozoruje, že se Turnus ve své pyšné zpupnosti, která je v římských názorech hlavní překážkou pro uskutečnění přátelských vztahů, ozdobil náramky v boji padlého Pallanta. Proto Turna zabije a tak první naplňuje poslání, které dal Anchísés národu římskému v podsvětí (6, 853): *parcere subiectis et debellare superbos*, tj. ušetřit podrobených, avšak válkou rozdrtit vzpurné.

Takový je obsah Aeneidy. Už povrchní pozorovatel v něm nalezne četné ohlasy homérské poezie, které ještě zmnoží přesný filologický rozbor. Avšak teprve hledání smyslu těch paralel dává vyrůst Vergiliově velikosti. Prvá část Aeneidy je vzdáleným ohlasem homérovských *Návratů*, které epičky pojednávaly o návratu jednotlivých řeckých hrdinů od Tróje. Jejich cesta domů končila vesměs tragicky: Agamemnón byl zabit nevěrnou Klytáimnéstrou, Aiás se pomátl a nalehl na meč, Odysseus bloudil po dvacet let. U Vergilia však Trójan Aeneas pospíchá přes nejrůznější zdržení osudu do

nové, předem určené vlasti. Všechna jeho zdržení jsou jen v zájmu toho, aby Aeneas poznal velikost svého poslání a aby je mohl srovnat s přizemností strastných osudů, prožitých bez vyššího cíle: Achaimenidés je vyobcován mezi Kyklópy a je nešťasten svou izolací od lidí, kdysi hrdá choť Hektorova Andromaché se změnila v prostou manželku a hospodyni. Velikost a závažnost svého poslání poznává Aeneas také z několika věšteb, především však z toho, co uviděl v podsvětí. Proroctví, kterého se mu dostává, nemá platnost jen pro jeho osobu, jako je tomu v případě Odysseově, nýbrž nabývá věčného smyslu pro historii Říma.

Také druhá polovina Aeneidy, líčící boje v Itálii pod městem Laurentem, připomíná Íliadu jen zvolenými náměty: Aeneas dostává štít jako Achilleus, Aeneas bojuje s Turnem jako Achilleus s Hektorem, setkáváme se zde s výčtem hrdinů i lodí, avšak všechno to má vyšší smysl: na rozdíl od Achillea, který přišel o svou zbroj při smrti Patroklově, dostává Aeneas novou zbroj od Venuše bez vnější příčiny, ale s tím, aby si byl vědom smyslu její výzdoby, zobrazující příští velikost Říma; Turnus nemá rysy úlisnosti a tvrdosti homérských hrdinů, avšak musí padnout, aby Aeneas dal život příštím římskému pokolení; výčet hrdinů není samoúčelný, nýbrž ukazuje, že Mezentius je na rozdíl od Aenea, který plní všechny závazky, opovrhovatelem bohů a že nedodrží ani ty závazky, které poutají člověka s božstvem.

Proti objektivnímu líčení homérského děje se básník neizoluje od toku událostí, nýbrž se sám obrací v rozhodné chvíli znovu k Músám (7, 37; 9, 77; 9, 525) anebo si i povzdechne, jako při smrti Euryala a Nísa, jejichž posmrtnou slávu spojuje s trváním Kapitolu (9, 448) právě tak, jako s ním spojuje Horatius slávu svých básní.

Mnohem více nežli pro homérský děj jsou pro Aeneidu charakteristické obrazy podané daleko konkrétněji a plastičtěji než u Homéra. Básník toho dosahuje rozdílnými způsoby,

např. se děj předvádí tak, že se znásobují jeho nositelé (např. 7, 15: šelmy vzniklé Kirčínými kouzly jsou zde podány podle druhů), nositelé děje jsou vykresleni nahromaděním přívlastků kolem jejich osoby (např. 7, 667), okolnosti jsou popisovány zvláště v nástupních částech velmi obsáhle (např. 9, 159—175), přírodní krásy se stávají součástí přirovnání (zpívající vojsko je srovnáváno se zpívajícími labutěmi — 7, 698 n.) nebo navozují náladu (poslední noc Dídónina — 4, 522), Některé z těchto tvárných prostředků byly vlastní už staré římské epice a Vergilius je adoptoval místy i s tím úmyslem, aby navodil náladu starobylosti. Vzácně můžeme nalézt i to, kterak Vergilius přistoupil k Enniovu dědictví. Tak Enniův verš est locus Hesperiam quam mortales perhibebant — „místo je, Hesperii je zovou smrtelní lidé“ Vergilius zkonkrétnil a rytmicky upřesnil: est locus Hesperiam Grai cognomine dicunt — „země je Hesperie, jak jménem ji Řekové zovou“ (1, 530; 3, 163).

Podstatná změna proti Homérovi spočívá také ve způsobu, jakým Vergilius vykreslil své hrdiny. Jsou-li hrdinové u Homéra nositeli trvalé vlastnosti vyjádřené adjektivem (např. obmyslný Odysseus, v nohách rychlý Achilleus apod.), pak v Aeneidě se jejich povaha mění podle situace. Vergiliovy postavy vystupují vášnivě, exaltovaně, smutně, lítostivě a podle své nálady se také tak vyjadřují. Aeneovi protivníci, kteří mu stojí v cestě pro naplnění jeho poslání, nejsou podáni ve zlých barvách, ba dokonce nás s oběma hlavními, Dídónou a Turnem, spojují city sympatie a melancholického zármutku nad jejich nezaviněným tragickým osudem.

Dídó a Turnus jsou u Vergilia světy minulosti. Odcházejí a skvělá budoucnost národa římského nemá už proti sobě nikoho, kdo by jí zabránil nastoupit na cestu vedoucí k aktijskému vítězství. Právem proto mohl Propertius napsat o Aeneidě, jež v sobě spojila dosavadní velkou literární tradici s aktuální přítomností, že je dílem větším než Ílias. Toto

dílo chtěl Vergilius na smrtelné posteli zničit jako neukončené a nedokonalé. A znovu se zde sblížil básníkův osud s osudem Lucretiovým. Jako zachránil při Lucretiově smrti od zkázy jeho báseň O podstatě věcí Marcus Tullius Cicero, tak Aeneis vděčí za své uchování Augustovi.

Vergilius ukázal cestu epice v tom, že je možno spojit velký námět s aktualitou doby, jsou-li oba komponenty náležitě vyváženy. Je to cesta nesnadná a nebezpečná. Jít po ní mohli a mohou jen duchové opravdu velcí.

Radislav Hošek